

STUDII EPIGRAFICE II*

Domnești (reg. Cluj, raionul Bistrița). — I. I. Russu, SCS Cluj, VII, 1956, p. 7–13 (= G. Fischer, KVSL, XLIV, 1921, p. 71–72; G. Kisch, AVSL, 1929, p. 87, 182; C. Daicoviciu, ACMIT, 1929, p. 308; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 10; *AnnÉp*, 1930, 10; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 275, nr. 150), fig. 1. Altar cu inscripție latină aflat în 1913, lângă satul Domnești (la 11 km sud de Bistrița), pe locul numit Izvorul Sărat (Salzbrunnen). Din fotografia și desenul care însoțesc studiul lui I. I. Russu se poate citi următorul text: *i O M ET TM | PRO SALT AEL | MARI FL COL | CONDVC PASC | ET SALINA AT | TICVS ACT EIVS | VSLM*, care a fost întregit în felul următor: [*I (ovi)*] *o (ptimo) m (aximo) et I (unoni) M (inervae) pro sal (u) t (e) Ael (ii) Mari fl (aminis) col (oniae) conduc (toris) pasc (ui) et salina (rum) Atticus act (or) eius v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)*. În r. 1 în loc de *I (unoni) M (inervae)* acad. C. Daicoviciu propune *i (nvicto) M (ithrae)*.

Pe piatră însă în r. 1 apar destul de vizibil literele IOM ET TM, ceea ce ne scutește de obligația lecturii *I (unoni) M (inervae)* sau *i (nvicto) M (ithrae)*. Admițând însă că lapidul ar fi intenționat să scrie după IOM ET numele Iunonei și Minervei, atunci între cele două inițiale corect ar fi fost să apară din nou ET. Pare neverosimil apoi ca un actor, sclav în serviciul lui Ael. Marus *flamen coloniae* și *conductor pascui et salinarum*, să închine un altar Triadei Capitoline. Adorarea Triadei Capitoline se întâlnește pe altare dedicate de guvernatorii provinciilor, de magistrații municipali sau de alte personalități care făceau parte din înalta aristocrație provincială¹, și nu este nicidecum caracteristică sclavilor particulari, pînă acum fără precedent în epigrafia latină. Toate aceste considerente ne duc la convingerea că Atticus actor era adoratorul altor divinități decît Triada Capitolină.

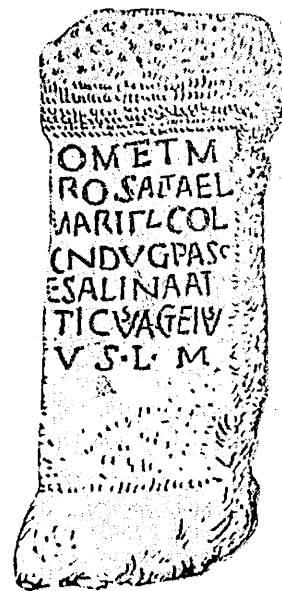

Fig. 1. — Altarul lui Atticus actor de la Domnești.

* Continuare la *Studii epigrafice*, în *Materiale*, II, 1956, p. 625–642.

¹ N. Turchi, *La religione di Roma antica*, Bologna, 1939, p. 241.

În lista abrevierilor din epigrafia latină este cunoscută grafia TM pentru *T(erra)* *M(ater)*², și deci r. 1 poate primi întregirea: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et T(errae) M(atri)*, ceea ce concordă perfect cu calitatea pe care o îndeplinea Atticus la salinele de la Domnești. În Dacia nu este unicul exemplu când un individ, a cărui activitate era legată de exploatarea zăcămintelor minerale, atît a salinelor (vezi inscripția următoare), cît și a minelor de aur³, dedică altare zeiței Terra Mater. Deși pînă acum nu s-a relevat că Terra Mater era protectoarea minerilor sau a acelor a căror activitate era legată de exploatarea subsolului, totuși cîteva inscripții din Dacia par să indice acest lucru⁴. Exemple convingătoare sînt însă cele nouă inscripții de la minele de fier din Dalmația dedicate de către *vilici officinae ferrariae*, într-o anumită zi a anului, fie divinității *Terra Mater*, fie în asociație cu IOM și *deus Liber*⁵.

Tot în legătură cu activitatea productivă a sclavilor se cunosc dedicațiile către divinitățile protectoare ale comerțului sau ale portoriului⁶.

SALINAE (Ocna Mureșului). — C. Daicoviciu, AISC, I, 2, 1928—1932, p. 62. Pe « teritoriul minelor de sare » s-a aflat un altar, din a cărui inscripție prof. I. Mezei din Ocna Mureșului a putut citi numai primele două rînduri:

ANAE ET
RAE MAT—I

pe care C. Daicoviciu le citea: *[Di]anae et [Libe]rae Mat[r]i*.

În ipoteza acestei lecturi, am avea pentru a doua oară atestată divinitatea Libera fără a fi însoțită de Liber⁷. De asemenea, epitetul *mater* pentru Libera este o raritate în inscripții⁸. Ținînd seama însă că altarul a fost aflat pe locul actualelor ocne de sare, din considerentele expuse mai sus, a doua divinitate este tot o protectoare a salinelor și deci și aici este cazul să propunem lectura: *[Di]anae et [Ter]rae Mat[r]i*. Este regretabil că nu s-a putut obține lectura întregului text al altarului, al cărui dedicant poate că făcea parte din personalul de administrație al salinelor.

APVLVM. — D. Radu, *Acta Musei Regionalis Apulensis. Studii și comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie*, IV, 1961, p. 99—100, fig. 2. Altar cu inscripție aflat la Alba Iulia în 1929. Din desenul publicației se poate citi următorul text: IOM | — SILIVS C FIL | STELL CRISPI | NVS AQ 7 LEG | ... ET STRATO | LIVO.. II... O | II... PR | .P... I, căruia autorul îi dă întregirea: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [T(itus)] Silius C(aii) fil(ius) Stell(atina tribu) Crispinus aq(uilifer) (centuriae) leg(ionis) [XIII g(eminae)] e[t] strato(r) Livo (?)*....

² R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 466, în *Dacia*, CIL, III, 1 555.

³ CIL, III, 1 284, 1 285. Poate și inscripțiile de la Apulum ar putea fi puse în legătură cu activitatea minieră de la Ampelum (CIL, III, 1 152; D. Radu, *Acta Musei Regionalis Apulensis*, III, 1961, p. 106). Probabil acesta să fie și motivul pentru care cultul acestei divinități era mai răspîndit în Dacia decît în alte provincii (J. A. Hild, DA, V, p. 80).

⁴ După G. Alföldi, *Acta Arch.*, XIII, 1961, p. 112—113, în Pannonia, *Terra Mater* se bucura la fel de o oarecare răspîndire și este considerată ca o divinitate locală, ca și Silvanus, Diana și Bona Dea; și în Africa, și în Dacia, *Terra Mater* este pusă în legătură cu un cult local (St. Weinstock, RE, V, A, 806; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 153, nota 3). Nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui Fr. Altheim, *Terra Mater* (Dissert. Giessen), 1931. În Pannonia era

asociață cu Iupiter și Iunona (Alföldi, *op. cit.*, p. 112—113), iar în Dacia cu Iupiter, Iunona regina, Minerva (CIL, III, 1555), Silvanus, Hercules (CIL, III, 1152) și, probabil, *dei deae Daciarum* (CIL, III, 996).

⁵ D. Sergejevski, *Glasnik-Sarajevo*, XII, 1957, p. 110 și urm.; XVIII, 1965, p. 85—102; M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneția, 1958, p. 134; Ana Šašel-Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla. Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani. Dissertationes Musei Nationalis Laibacensis), Ljubljana, 1963, p. 67—69, nr. 157—162.

⁶ A. Dobó, *Arch. Ért.*, 1940, p. 172, 173, 178, 179, 183; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 232—234.

⁷ A. Bodor, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, IV, fasc. 1, 1960, p. 43.

⁸ Singurul caz CIL, III, 12 572; Bodor, *ibidem*.

În ce privește întregirea *aq(uilifer) (centuriae) leg(ionis)*, nu ni se pare a fi exactă. Aici literele AQ, care urmează îndată după cognomen, indică mai curînd localitatea de origine a acestui militar care a servit în cadrul legiunii. Avînd în vedere că Silius Crispinus făcea parte din tribul Stellatina, localitatea lui este de căutat numai în Italia⁹, care însă, pe baza materialului documentar existent, nu poate fi încă identificată; trebuie să fie una din numeroasele *Aquae* cunoscute pe teritoriul italic.

Dedicantul inscripției era deci [C(aius)] Silius C(ai) fil(ius) Stell(atina tribu) Crispinus Aq(uis...) (centurio) leg(ionis) [XIII g(eminæ)] et strato[r]. Deci era un *centurio strator*, deosebit de simplul *strator*, care era un grad inferior¹⁰.

APVLVM. — D. Radu, *Acta Musei Regionalis Apulensis. Studii și Comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie*, IV, 1961, p. 111—112, fig. 3. Fragmentul unei inscripții funerare, în formă de coloană, aflat în 1936 în suburbia Partoș. După desen se poate citi: D M | M. IVLIVS | VLP. VICTORINVS | SAR. MIZ | LIB. COS. STIP | VIXIT AN XXII | ... Inscripția a fost întregită: D(iis) M(anibus) M(arcus) Iulius Ulp(ius) Victorinus Sarmiz(egetusa) lib(rarius) co(n)s(ularis) stip(endiorum) vixit an(nis) XX..., la care se adaugă observația că M(arcus) Iulius Ulp(ius) Victorinus « avea două cognomina, dintre care primul, Ulp(ius), este un nomen gentilicum, frecvent întîlnit în inscripții ».

N-ar fi imposibil ca Ulp(ius) să fie primul cognomen adăugat la Victorinus, sau cel de-al doilea geniticiu adăugat la Iulius; polinomia, ca rezultat al adopției, este cunoscută. În ambele cazuri însă, grafia VLP față de IVLIVS și VICTORINVS ne împiedică să aderăm la una din cele două soluții. Credem deci că numele individului poate fi corectat: M(arcus) Iulius Ulp(ia tribu) Victorinus Sarmiz(egetusa).

Ulp(ia tribu), în loc de Pap(iria tribu), mai apare în inscripțiile pretorienilor originari din Sarmizegetusa și Apulum, dar și din alte localități ale provinciilor balcanice și dunărene¹¹. Pentru același trib este cunoscut numele complet, *Ulpia Papiria Traiana*¹². Inscripția din Dacia ar fi deci primul document în care *Ulpia* este în loc de *Papiria*.

Inlăceni (reg. Mureș-Autonomă Maghiară, raionul Cristur). — I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az ügynevezett «Dak» ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944,

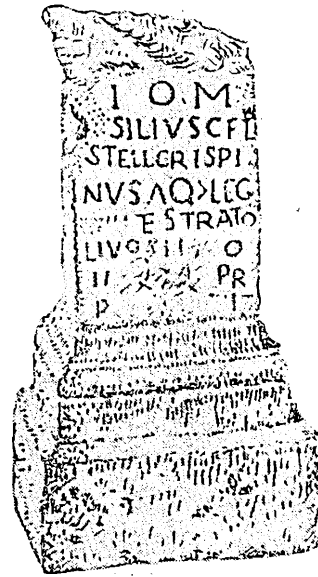

Fig. 2. — Altarul lui C. Silius Crispinus de la Apulum.

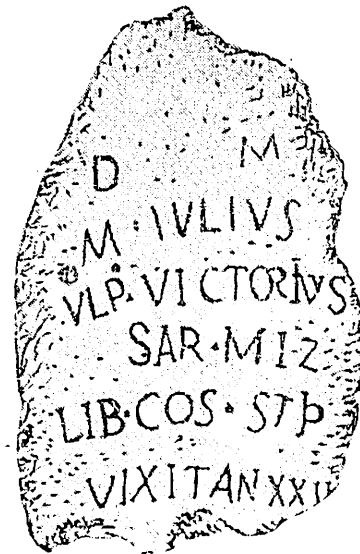

Fig. 3. — Inscripția funerară a lui M. Iul. Victorinus de la Apulum.

⁹ J. W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim descriptum*, Viena, 1889, p. 272.

¹⁰ F. Lammert, *RE*, I, A, 329—330.

¹¹ Kubitschek, *op. cit.*, p. 250; G. G. Mateescu, *ED*, I, 1925, p. 256 și urm.; G. Fornî, *Dacia Romana tributim*

descripta, în *Omăgiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 239 *pseudotribus*.

¹² *CIL*, III, 6761, M. Aebutius M. f. Ulp. Papir. Troiana (sic) Victorinus Poetovio.

p. 47–48 (fig. 8 în reproducerea fotografică care însoțesc textul lui Paulovics), fig. 4. Pe teritoriul comunei Inlăceni, în apropierea castrului roman, la locul numit

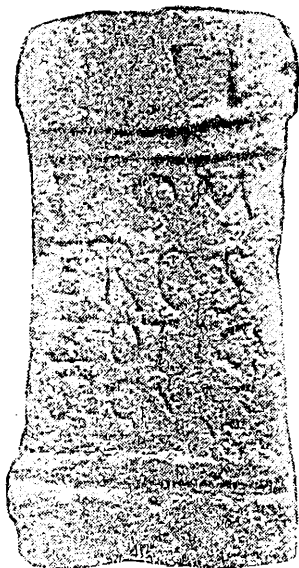

Fig. 4. — Altarul lui Eros fiul lui Zoticus de la Inlăceni.

Grădina Cetății (Várkert), s-a descoperit inscripția: I. OM | EROS | ZOTICI | SIC. VLS, pentru care Paulovics propune următoarea lectură: I (ovi) o (ptimo) m (aximo) Eros Zotici Sic (ilia) v (otum) l (ibens) s (olvit).

Paulovics observă că *Eros* și *Zoticus* sînt nume tipice de sclavi și liberiți, ambele de origine grecească, de unde deduce întregirea, foarte probabilă, a provinciei *Sic (ilia)*. În consecință, încheie autorul, se poate susține că la Inlăceni, localitate « atît de izolată, a fost o așezare civilă, formată nu din elemente dacice, ci aduse din îndepărtata Sicilia ».

În realitate însă, în r. 4 litera a 3-a este G, scrisă în felul capitalei cursive¹³, ca și litera L din același rînd. În Dacia există cazuri de inscripții (exceptînd, bineînțeles, tablele cerate), în care izolat sau aproape în întregime apar litere cursive¹⁴.

Pentru cazul lui *Eros Zotici*, lectura cea mai convenabilă ar fi *sig (illarius)* sau *sig (illariarius)* « modelator de statuete », ocupație cunoscută și din alte inscripții¹⁵. Am avea deci în Dacia prima atestare a unui asemenea « sculptor » peregrin (nici sclav, nici libert), a cărui ocupație era confecționarea (probabil și punerea în vânzare) a

statuetelor de lut¹⁶. Nu putem exclude nici cuvîntul *sig (illator)*, care mai apare într-o inscripție¹⁷, ca și *sig (narius)*¹⁸, *sig (nifex)*, *sig (nificius)*, toate însă cu același înțeles de « sculptor », « modelator de statuete »¹⁹. Dar tot cu aceeași probabilitate literele SIG ar putea primi și întregirea *sig (num)*, aici în sensul de *sig (num Iovis)*.

Olteni (reg. Mureș-Autonomă Maghiară, raionul Sfîntul Gheorghe). — Z. Székely, *Materiale*, VIII, 1962, p. 338, fig. 5. Printre alte descoperiri din castrul roman de la Olteni, se menționează o stampilă pe cîteva cărămizi care a fost citită C IIII BE²⁰. Ultima literă are hasta orizontală de jos, prelungită spre stînga, în felul unei ligaturi, și atunci ultimele litere s-ar citi BET sau BEL. După

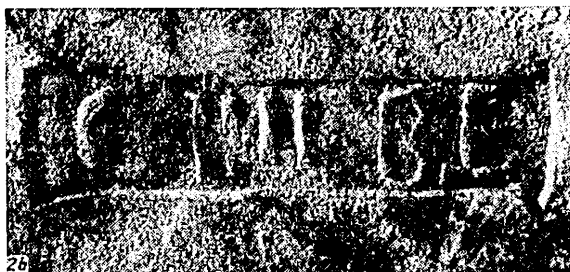

Fig. 5. — Ștampila unității auxiliare *cohors II Flavia Bessorum* de la Olteni.

¹³ M. Prou — A. de Bouard, *Manuel de paléographie latine et française*⁴, Paris, 1924, p. 47; G. Battelli, *Lezioni di paleografia*, Citra di Vaticano, 1939, p. 61.

¹⁴ Compară, bunăoară, CIL, III, 1008, cu desenul din M. J. Ackner — Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacten*, Viena, 1865, p. 92.

¹⁵ CIL, VI, 9895 (= E. M. Ștaerman, VDI, 4, 1955, p. 216–217); CIL, VI, 9894; G. N. Olcott, *Studies in the word formation of the Latin Inscriptions*, Roma, 1898, p. 168; Forcellini, *Totius Lat., lex.* 2, V, p. 499.

¹⁶ Gloss. Lat. Graec., *sigillarius ἀγαματοποιός*; G. Heraeus, *Index Graeco-Lat.*, în *Corpus gloss. Lat.*, VII, fasc. 2, ἀγαματοποιός *factor simulacri, sigillarius*; P. Ju-

not, DA, II, 2, p. 1134.

¹⁷ Forcellini, *op. cit.*, p. 499, *figulus sigillator*.

¹⁸ CIL, VI, 9896, *artifici signario*; Olcott, *ibidem*.

¹⁹ Forcellini, *op. cit.*, p. 501, 503.

²⁰ Prima mențiune a unor ruine și resturi de cultură materială romană la Olteni, precum și a unei ștampile C IIII B este, datorită lui Gaáll Miklós, într-o scrisoare, din 15 decembrie 1895 adresată lui Aranka György, publicată în întregime de Z. Székely, *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879–1954*, Tîrgu-Mureș, 1955, p. 35–36. Alte referințe despre castrul de la Olteni la Paulovics, *op. cit.*, p. 62–66.

Z. Székely, lectura ștampilei ar fi: *c(ohors) IIII B(rittonum) e(quitata)*; *c(ohors) IIII Be(ssorum)* sau *c(ohors) IIII Be(tavorum)*. S-ar atesta deci o nouă cohortă (adică una din cele trei), necunoscută pe teritoriul Daciei pînă la această descoperire.

Dar unități cu asemenea nume, nefiind menționate de textele epigrafice, este greu de crezut că ar fi staționat în provincia Dacia. Datorită aceleiași cauze, excludem și posibilitatea *Bel(garum)*²¹. Numele cohortei din această ștampilă este de căutat tot printre trupele Daciei Inferior, care au staționat în partea răsăriteană a Daciei (vezi mai jos p. 180).

Din fotografia ștampilei se poate vedea că imprimarea este de fapt C II. II BE. Punctul, la mijlocul celor patru haste verticale, ne permite să corectăm lectura în CH II BE. Pentru ștampila unei unități auxiliare, imprimarea literei H în felul II nu poate fi ceva neobișnuit²². În cazul acesta, unitatea care a staționat în castrul de la Olteni, ar fi posibil, fără a avea însă totală certitudine, să nu fie alta decît *c(o)h(ors) II Be(ssorum)*, înfilnită și în castelele de la Cincșor, și Stolniceni, și în castelele de la Rucăr și Bîrsești²³, iar din diplomele militare, sub numele întreg *coh. II Flavia Bessorum*, se știe că făcea parte din armata Daciei Inferior²⁴. Ștampilele aceleiași unități, C III B, CII B, care au fost citite *c(o)h(ors) II B(essorum)*, se regăsesc la Cincșor²⁵ de asemenea cu imprimarea incompletă a literei H, așa încît grafia de la Olteni nu apare cu totul izolată.

Boroșneul Mare (reg. Brașov, raionul Tîrgu-Secuiesc). — Z. Székely, SCIV, XIV, 1963, p. 164—165, fig. 6/1. În vara anului 1962 s-a găsit în castrul de la Boroșneul Mare²⁶ o cărămidă cu ștampila ALA. GAL. După Z. Székely, «unitatea de cavalerie căreia îi aparținea cărămida nu putea să fie alta decît *ala I Gallorum*, cunoscută după diploma din anul 144 (CIL, XVI, 90), care în anul 158 a avut garnizoana la Cristești (CIL, XVI, 108)».

Unitățile militare de pe cursul inferior al Oltului și de pe cursul Oltului transilvan, ca și din colțul interior al arcului Munților Carpați, sînt cunoscute în diplomele militare ale trupelor din Moesia Inferior, iar mai tîrziu în Dacia Inferior. Astfel:

— *ala I Asturum* în 99 în Moesia Inf.²⁷, în 140 în Dacia Inf.²⁸ în castelele de la Hoghiz²⁹ și Boroșneul Mare³⁰,

²¹ Deși într-o inscripție (CIL, III, 4 368 = J. Fitz, *Alba Regia*, II—III, 1961—1962, p. 34) apare *domo Betavos*, totuși pentru Dacia nu avem nici o dovadă despre existența unei cohorte de batavi cunoscute sub acest număr de ordine. Totodată, în textele epigrafice nu apar cohortele IIII, V, VI, VII și a VIII de batavi, ele fiind, probabil, curînd desființate după domnia lui Nero (cf. Cichorius, *RE*, IV, 240—253). Nu se cunosc nici cohortele III și IIII *Bessorum* și nici cohortele IIII sau V *Brittonum* și nu apar sub această cifră nici sub numele *Britannica* sau *Britannorum* (Cichorius, *op. cit.*, 254—265). Același lucru se poate spune și despre cohortele *Baetasiorum*, *Belgarum*, *Biturigum* și *Bosporanorum* (Cichorius, *op. cit.*, 249—255). Se cunosc însă cite o *coh. IIII Bracaraugustanorum*, care a staționat în Iudeea și Siria, și *coh. IIII Breucorum*, în Britania, dar despre nici una nu știm să fi fost *equitata* (cf. Cichorius, *op. cit.*, 257—258).

²² Vezi J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissertationes Pannonicae, ser. II, nr. 21), Budapesta, 1946, pl. XIV, 208; pl. XV, 210, 211, 219 (?); pl. XVII, 254.

²³ C. Daicoviciu, *AISC*, II, 1933—1935, p. 252—253, în inscripția de la Cincșor COH II FL BESS; D. Tudor, SCIV, VI, 1955, p. 92; idem, *Oltenia romană*², București, 1958, p. 417, ștampila de la Rucăr, COH II B (mai puțin

probabil COH II FL B); idem, SCIV, XVI, 1965, p. 182—183, ștampila de la Bîrsești, COH II FL B-; *ibidem*, p. 184, la Stolniceni, ștampila COH II FL BES.

²⁴ CIL, XVI, 75; B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 207.

²⁵ CIL, III, 8 074, 12, c; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 253; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 20, pl. XVII, 254. Lectura corectă ar fi mai curînd *c(o)h(ors) II B(essorum)* decît *c(ohors) F(lavia) II B(essorum)*.

²⁶ Despre castrul de la Boroșneul Mare la Z. Székely, *Muzeul regional Sfîntul Gheorghe. Almanah 1879—1954*, Tîrgu-Mureș, 1955, p. 24—28.

²⁷ CIL, XVI, 45; W. Wagner, *Die Dislokation der Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 10; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau* (Dissertationes Bernenses, ser. I, fasc. 3), Berna, 1951, p. 141.

²⁸ B. Gerov, *op. cit.*, p. 201—202.

²⁹ CIL, III, 8 074, 1, a—b; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 178; W. Wagner, *op. cit.*, p. 10; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 20. Săpături K. Horedt, *Materiale*, I, 1953, p. 785—798.

³⁰ Z. Székely, *op. cit.*, p. 26; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 19, 51, lectură greșită (cf. I. I. Russu, *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 361—362).

— *ala I Hispanorum* în epoca Flaviilor în Moesia Inf.³¹, în 129 în Dacia Inf.³² în castrul de la Slăveni³³,
 — *coh. I Bracaraugustanorum* în 134 în Moesia Inf.³⁴, în 140 în Dacia Inf.³⁵ în castrul de la Brețcu³⁶,
 — *coh. I Nervia pacensis Brittonum milliaria*, probabil, în Moesia Inf.³⁷, în 140 în Dacia Inf.³⁸, în castrul de la Stolniceni³⁹,
 — *coh. I Fl. Commagenorum* în 105 în Moesia Inf.⁴⁰, în 140 în Dacia Inf.⁴¹ în castrele de la Enoșești, Slăveni, Romula⁴²,
 — *coh. I Hispanorum vet. quing.* în 99 în Moesia Inf.⁴³, în 129 în Dacia Inf.⁴⁴ în castrul de la Brețcu⁴⁵,
 — *coh. II Fl. Bessorum* în 105 în Moesia Inf.⁴⁶, în 129 în Dacia Inf.⁴⁷ în castrele de la Cincșor⁴⁸, Olteni⁴⁹ și Stolniceni⁵⁰ și în castelele de la Bîrșești⁵¹ și Rucăr⁵²,
 — *coh. III Gallorum* înainte de 114 în Moesia Inf.⁵³, în 129 Dacia Inf.⁵⁴ în castrele de la Ionești Govorii⁵⁵ și Hoghiz⁵⁶.
 În afară de aceste unități cu garnizoana cunoscută⁵⁷, diplomele mai amintesc

³¹ W. Wagner, *op. cit.*, p. 43; K. Kraft, *op. cit.*, p. 105; B. Gerov, *op. cit.*, p. 202.

³² CIL, XVI, 75.

³³ CIL, III, 13 800, 14 216, 17. V. Christescu, *op. cit.*, p. 179; W. Wagner, *op. cit.*, p. 43—44; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 21; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 27—28, 424; idem, *Latomus*, XXII, 1963, p. 247; idem, SCIV, XVI, 1965, p. 358, 360—362.

³⁴ CIL, XVI, 78.

³⁵ B. Gerov, *op. cit.*, p. 204—205.

³⁶ CIL, III, 8 074, 9; Christescu, *op. cit.*, p. 183; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 18. Probabil că această cohortă a stat și în castrul de la Slăveni în cazul că ștampila CIB poate fi citită *c(ohors) I B(racaraugustanorum)*, cum propune D. Tudor, *Latomus*, XXII, 1963, p. 241; și SCIV, XVI, 1965, p. 359.

³⁷ Nu se cunoaște garnizoana acestei cohorte înainte de anul 140 (cf. B. Gerov, *op. cit.*, p. 206).

³⁸ B. Gerov, *op. cit.*, p. 206.

³⁹ Vezi mai jos, p. 182—184.

⁴⁰ CIL, XVI, 50.

⁴¹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 203—204; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 273.

⁴² V. Christescu, *op. cit.*, p. 185; W. Wagner, *op. cit.*, p. 123; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 273.

⁴³ CIL, XVI, 44.

⁴⁴ CIL, XVI, 75; B. Gerov, *op. cit.*, p. 206—207; Kraft, *op. cit.*, p. 177.

⁴⁵ V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; W. Wagner, *op. cit.*, p. 148; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁶ CIL, XVI, 50.

⁴⁷ CIL, XVI, 75; B. Gerov, *op. cit.*, p. 207.

⁴⁸ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 253; V. Christescu, *op. cit.*, p. 183; W. Wagner, *op. cit.*, 97; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁹ Vezi mai sus, p. 178—179.

⁵⁰ D. Tudor, *Akten des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, 1962, Viena, 1964, p. 405; idem, *Dacia*, N. S., 1964, p. 347; idem, SCIV, XVI, 1965, p. 184.

⁵¹ D. Tudor, SCIV, XVI, 1965, p. 182—183.

⁵² D. Tudor, SCIV, VI, 1955, p. 92.

⁵³ CIL, XVI, 58.

⁵⁴ CIL, XVI, 75; W. Wagner, *op. cit.*, p. 138; K. Kraft, *op. cit.*, p. 175—176.

⁵⁵ D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 276, 425—426.

⁵⁶ V. Christescu, *op. cit.*, p. 187; C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 315—316; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁷ De la această regulă face excepție numai *coh. I Ubiorum*, cunoscută în Moesia Inferior în anul 99 (CIL, XVI, 44, în diplomă numai *Ubiorum*, fără număr de ordine), care, în cazul că este identică, reapare în Dacia Superior în anii 144 și 157 (CIL, XVI, 99, 107; W. Wagner, *op. cit.*, p. 195—196; cf. K. Kraft, *op. cit.*, p. 191); despre garnizoana acestei unități în Dacia Superior la D. Protase, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 506—508. Se mai pune întrebarea în legătură cu *vexillatio equitum Illyricorum* (CIL, XVI, 75, anul 129), cunoscută și sub numele *numerus equitum Illyricorum* (B. Gerov, *op. cit.*, p. 201, anul 140), printre trupele Daciei Inferior. Nu știm în mod sigur ce a devenit această unitate după anul 140. La Apulum se cunoaște inscripția funerară a unui soldat dintr-un *numerus Illyricorum* (CIL, III, 1 197), ceea ce însă nu ne permite fixarea garnizoanei în această localitate. De obicei, unitatea este identificată cu cea de pe ștampila AL N ILYR (CIL, III, 8 074, 7) de la Brincovenesti din Dacia Superior, care a fost citită *al(a) n(ova) Il(l)yr(orum)* (Christescu, *op. cit.*, p. 180; W. Wagner, *op. cit.*, p. 51—52; Szilágyi, *op. cit.*, p. 16, 51), sau mai nou *al(a) n(umeri) Il(l)yr(orum)* (Russu, *op. cit.*, p. 361). În cazul nostru este însă puțin probabilă identificarea unității din cele două diplome cu AL N ILYR de pe ștampila de la Brincovenesti. Din motivul că în două inscripții unitatea din diplome apare alături de unitățile auxiliare ale Daciei Inferior (CIL, VIII, 9 358 = ILS, 2 738, *praef. coh. I Augustae Bracarum, praeposito n. Illyricorum*; CIL, XI, 395 = ILS, 2 739, *praef. alae I Asturum, praeposito numeri equitum electorum ex Illyrico*, ca și în cazul CIL, II, 1 180 = ILS, 1 403, *praef. coh. III Gallor., praeposito numeri Syror. sagittarior. item alae primae Hispanor.*, toate formații auxiliare ale Daciei Inferior), ne obligă să presupunem că trupa illyrică făcea parte din armata aceleiași provincii, și nu din cea a Daciei Superior. Totuși, în cazul când unitatea de la Brincovenesti ar putea fi identică cu cea din Dacia Inferior (dintr-o *vexillatio* sau *numerus* ar fi devenit o *ala*), atunci ea a fost transferată aici după anul 158, când provincia Dacia își schimbă configurația și regiuni din Dacia Inferior trec la Dacia Apulensis, deși nu se poate exclude nici posibilitatea unui transfer de unități, cerut de anumite împrejurări, din Dacia Inferior în Dacia Superior. Credem că este necesar să se țină seama și de inscripția CIL, VI, 3 234 = ILS, 2 209 a unui *equus singularis... nat(ione) Dacus allect(us) ex ala I Illyricor(um)*, și ne întrebăm atunci dacă nu cumva ștampila AL N ILYR (vezi J. Szilágyi, *op. cit.*, pl. XIV, 200) este de fapt ALAI ILYR și deci s-ar preta mai curînd la lectura *ala I Il(l)yr.*

în Dacia Inferior: *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*⁵⁸, *coh. I Tyrionum sagitt.*⁵⁹, *coh. II Gallorum*⁶⁰ și *coh. II Fl. Numidarum*⁶¹, toate înainte în Moesia Inferior. Pentru aceste patru unități auxiliare, locul de staționare nu s-a putut pînă acum stabili. Dar pe baza ștampilei ALA. GAL se poate susține că locul de staționare a unității *ala I Cl. Gallorum Capitoniana* a putut fi decît castrul de la Boroșneul Mare. Unitatea auxiliară de la Boroșneul Mare era deci această *ala*, cunoscută, ca și celelalte unități amintite mai sus, în Dacia Inferior, din care făcea parte teritoriul de pe cursul Oltului transilvan. Se exclude de la sine posibilitatea identificării ALA. GAL cu unitatea *ala I Gallorum et Bosporanorum* de la Cristeștii, cum afirmă Z. Székely, căci aceasta făcea parte din armata Daciei Superior⁶², iar ștampilele în mod constant reproduc numele acesteia prin ALA I BOS (cu variante)⁶³. În schimb, *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* mai este cunoscută prin ștampila AL. GAL, descoperită nu de mult la Reci (probabil că și aici, nu departe de Boroșneul Mare, exista un castellum), tot în colțul de sud-est al Daciei⁶⁴, deci tot în Dacia Inferior. Cu mai multă probabilitate credem că aceeași *ala* este și cea de pe ștampila A CL, deci *a (la) (I) Cl (audia)* descoperită recent la Slăveni, tot pe *limes*-ul Oltului al Daciei Inferior⁶⁵. Identificarea acestei unități cu *ala I Claudia nova miscellanea*⁶⁶, așa cum s-a încercat, nu ni se pare posibilă din motivul că aceasta a făcut parte din armata Moesiei Superior⁶⁷, care nu a trimis trupe în Dacia Inferior. Este probabil că și

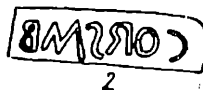
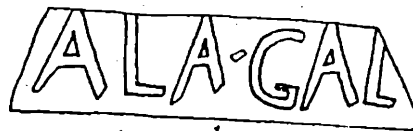

Fig. 6/1. — Ștampila unității auxiliare *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* de la Boroșneul Mare.

Fig. 6/2. — Ștampila unității auxiliare *cohors I Augusta Nervia pacensis Brittonum milliaria* de la Stolniceni.

Fig. 6/3. — Ștampila unității auxiliare de *pedites C... H...* de la Berzovia.

ricorum) și deci această *ala* să fie cu totul alta decît vexilația illyrică din cele două diplome ale Daciei Inferior. Tot din aceste motive este prematur de a se primi, fără cuvenitele rezerve, lectura propusă de A. Alföldi cu privire la numele cohortei, care staționa la Rîșnov în secolul al III-lea. Macrea, AISC, IV, 1941–1942, p. 234–239, citea r. 6–9, din inscripția de la Rîșnov, COH VINO [va C]VMIDAVENSI[um], (lectură acceptată de C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 118–119), pe cînd A. Alföldi, *Magyarok és Románok*, I (sub red. J. Deér – L. Gáldi), Budapesta, 1943, p. 44, propunea COH VIND(*elicorum*) [C]VMIDAVENSI[um]. Această cohortă nu este însă atestată în Dacia Inferior (unde se află și castrul de la Rîșnov), ci numai în Dacia Superior (CIL, XVI, 107; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 507–508). Nici măcar sub semnul întrebării însă nu poate fi acceptată lectura NO[ricorum], pe care o sugerează J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 20, nota 95 b.

⁵⁸ CIL, XVI, 50, anul 105, în Moesia Inferior; B. Gerov, *op. cit.*, p. 202–203, în diploma de la Palamarcia, din anul 140, în Dacia Inferior.

⁵⁹ CIL, XVI, 45, anul 99, în Moesia Inferior. B. Gerov, *op. cit.*, p. 205, anul 140, în Dacia Inferior.

⁶⁰ CIL, XVI, 58, înainte de 114, în Moesia Inferior; B. Gerov, *op. cit.*, p. 207–208, anul 140, în Dacia Inferior.

⁶¹ CIL, XVI, 75, anul 129, în Dacia Inferior. Nu apare printre trupele auxiliare ale Moesiei Inferior (cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 173), totuși apartenența la această provincie înainte de 129 este posibilă. B. Gerov, *op. cit.*,

p. 207, prezintă din nou în Dacia Inferior în anul 140. Nu este însă identică cu unitatea de pe ștampila COH IIN V de la Buciumi din Dacia Porolissensis (cf. I. I. Russu, SCIV, X, 1959, p. 315–316.)

⁶² CIL, XVI, 90, 108.

⁶³ V. Christescu, *op. cit.*, p. 178; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 34, 52.

⁶⁴ Z. Székely, *Materiale*, VI, 1959, p. 198.

⁶⁵ D. Tudor, *Latomus*, XXII, 1963, p. 241; idem, SCIV, XVI, 1965, p. 379.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ CIL, XVI, 39, 46, 111, unde apare sub numele *ala Claudia nova* și *ala I Claudia nova* (W. Wagner, *op. cit.*, p. 28). Printre trupele din Dacia apare numai în diploma B de la Porolissum, anul 110, sub numele *ala I Claudia* (CIL, XVI, 163; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 333), dar în această diplomă nu sînt cuprinse și unitățile Daciei Inferior. Deci *ala I Claudia* din diploma B de la Porolissum nu poate fi alta decît *ala I Claudia nova miscellanea* (cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 335), și îndoiala lui K. Kraft (*op. cit.*, p. 144–145) nu poate fi justificată, căci în diploma sus-amintită apar numai unitățile care în 103–104 făceau parte din auxilia Moesiei Superior (CIL, XVI, 54), iar această *ala* în 160 se găsește din nou în Moesia Superior (CIL, XVI, 111). De asemenea este greșită și părerea lui C. Cichorius, RE, I, 1.238, cînd încearcă să identifice *ala Claudia nova* din Moesia Superior cu *ala I Claudia Gallorum* din Moesia Inferior, care mai tîrziu apare în Dacia Inferior.

Aurelius Antonius curat(or) eq(uitum) sing(ularium) d(omini) n(ostri) . . . nat(i-one) Dacus allect(us) ex ala Gallor(um) ⁶⁸ fusese în această *ala* din estul Daciei în momentul încorporării în unitatea de gardă a împăratului.

Berzovia (raionul Oravița, reg. Banat). — J. Szilágyi, *A Dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissertationes Pannonicae, ser. II, nr. 21). Budapesta, 1946, p. 7, 58, pl. XIX, 289, fig. 6/3. Se publică ștampila PCH pe o țiglă din Muzeul regional Timișoara, aflată în castrul de la Berzovia, probabil anticul *Berzobis*. După J. Szilágyi, sigla reprezintă numele unității « p(edites) c(ohortis) H(ispanorum)? sau p(rima) c(ohors) H(ispanorum)? ». Ambele lecturi sînt însă neobișnuite și neverosimile, cel puțin pentru provincia Dacia. Epigrafiile militare a Daciei nu oferă niciodată o asemenea posibilă lectură, iar o astfel de întregire, chiar sub semnul întrebării, este imposibil de susținut ⁶⁹.

Într-unul din desenele care însoțesc lucrarea lui Szilágyi (pl. XIX, 289) se vede, într-adevăr, reproducă ștampila PCH, unde însă trăsăturile literelor apar punctate, ca dovadă că ștampila a fost slab imprimată. Avînd în vedere însă alte ștampile militare din Dacia, litera P, cu care începe numele cîtorva unități militare, nu poate fi îndoielnică.

Astfel la *Apulum*, ștampilele: PS, PSIN, PEDS, PED SIN, PED SING *pedites singulares* și PSC, P SIG COS *pedites singulares consularis* ⁷⁰ (trupa de gardă a guvernatorului Daciei), iar acum recent, la Stolniceni, ștampila P.S *p(edites) s(ingulares)* ⁷¹. Diplomele Daciei menționează și unitatea *pedites Britannici* sau *pedites singulares Britannici* ⁷², care pe ștampilele de la *Germisara* apare sub siglele: SPB *singulares pedites Britannici*, NPS *numerus peditum singularium*, NSB *numerus singularium Britannicorum* ⁷³. Pentru aceeași trupă de la *Germisara* întîlnim variante și în inscripții. Ștampila PCH de la Berzovia reprezintă deci o trupă de *pedites*, care nu are nimic comun cu o *cohors Hispanorum*, cum propunea Szilágyi. În cazul însă că celelalte litere sînt sigure, atunci litera a 2-a ar putea prezenta etnicul *Germanici* (sau *Germaniciani*), cunoscuți în Dacia pe ștampilele NGE *numerus Germanicianorum exploratorum* din castrul de la Orăștioara de Sus ⁷⁴. N-ar fi exclus ca litera C să reprezinte *campestres*, căci în Dacia se cunoaște un *numerus campestrorum* ⁷⁵, cu castrul necunoscut. Dar orice soluție am propune rămîne valabilă numai întregirea primei litere și deci prezența în castrul de piatră de la Berzovia a unei unități auxiliare de *pedites* alături de vexilațiile *leg. IV. F. f.* ⁷⁶ din primii ani după cucerirea Daciei.

Stolniceni (raionul Rîmnicu-Vîlcea, reg. Oltenia). — CIL, III, 14 216, 25 (= Gr. G. Tocilescu, AEM, XIX, 1896, p. 8 a extrasului), fig. 6/2. Gr. G. Tocilescu publică ștampila CORSMB (retrograd) pe o țiglă aflată în castrul de pe Olt de la

⁶⁸ CIL, VI, 3 139 = ILS, 2 205.

⁶⁹ Cf. I. I. Russu, *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 361.

⁷⁰ CIL, III, 12 633; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 31, 56–58; I. Berciu, *Apulum*, III, 1947–1949, p. 195.

⁷¹ D. Tudor, *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 345–351; idem, SCIV, XVI, 1965, p. 184–195.

⁷² CIL, XVI, 57, 163; G. Forni, *Athenaeum*, XXXVI, 1958, p. 194.

⁷³ CIL, III, 8 075, 32; G. Téglás, *Klio*, X, 1910, p. 501; XI, 1911, p. 509; H. T. Rowell, *RE*, XVII, 2 537; N. Gostar, *Inscripții și Monumente din Germisara*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 74–76; confuzie la W. Wagner, *op. cit.*, p. 202–

204, și J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 30–31 (cf. Gostar, *op. cit.*, p. 77).

⁷⁴ C. Daicovicu — N. Gostar — H. Daicovicu, *Materiale*, VI, 1959, p. 351–352; C. Daicovicu, *Atti dell'III Congresso Internazionale di Epigrafia greca e latina*, Roma, 1959, p. 196; cf. B. Cserni, *Arch. Ért.*, XXX, 1910, p. 178–180, inscripție din *Apulum* cu n(umerus) Germ(anicianorum); V. Christescu, *op. cit.*, p. 196; W. Wagner, *op. cit.*, p. 206.

⁷⁵ CIL, III, 1607; V. Christescu, *op. cit.*, p. 196; Wagner, *op. cit.*, p. 205; Rowell, *op. cit.*, 2 544.

⁷⁶ CIL, III, p. 1 019; CIL, III, 8 070; G. Téglás, *Klio*, XI, 1911, p. 506.

Stolniceni (cunoscut înainte sub numele de castrul de la Boroneasa), care, după lectura comunicată de E. Ritterling, ar păstra numele unității *coh(ors) I F(lavia?) m(illiaria) Brittonum Malvensis* din inscripția de la Salonic (CIL, III, 13 704 = ILS, 9 009). După D. Tudor însă, cohorta de la Stolniceni nu este identică cu cea din inscripția de la Salonic, în schimb s-ar identifica cu *coh(ors) I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana* din inscripția CIL, III, 14 485 a = ILS, 9 179, anul 201, din castrul de la Bumbesti. D. Tudor este de părere că această cohortă de la Bumbesti a construit castrul de la Stolniceni ⁷⁷, ceea ce, după noi, este însă imposibil de susținut ⁷⁸.

Lăsăm la o parte problema atât de discutată a eventualității localizării Daciei *Malvensis* ⁷⁹ pe baza celor trei inscripții amintite mai sus. Ne rămâne să lămurim aici posibilitatea identificării unității militare din cele trei epigrafe, adică dacă este vorba de o singură cohortă, de două sau, eventual, de trei cohorte deosebite.

Înainte de a intra în studiul epigrafic al problemei, putem spune că din punct de vedere arheologic nu se poate susține despre *coh. I Aur. Brittonum mill. Antoniniana* de la Bumbesti că ar fi construit castrul de la Stolniceni. Acest castru datează din primii ani de după cucerirea Daciei ⁸⁰, pe când cohorta de la Bumbesti, după cum arată numele, începe să existe de-abia pe timpul lui Marc Aureliu, iar prezența ei în Dacia este atestată numai începând cu primii ani ai secolului al III-lea. Pe de altă parte, ștampila de la Stolniceni, fiind găsită în estul Olteniei, aparține unei trupe din Dacia Inferior, trupe care înainte au aparținut la Moesia Inferior, pe când la Bumbesti în secolul al II-lea staționa *coh. IV Cypria c. R.* ⁸¹, care nu ținea nici de Moesia Inferior și nici de Dacia Inferior ⁸². Avem deci motive să ne îndoim de o eventuală coincidență în ce privește cohorta de la Stolniceni cu cohorta de la Bumbesti din secolul al III-lea.

În diploma de la Palamarcia din 13 decembrie 140, printre trupele Daciei Inferior este amintită și *coh(ors) I Aug(usta) Nerv(ia) pac(ensis) Britt(onum) milliaria*, neatestată pînă la descoperirea acestei diplome nici în armata Moesiei Inferior și nici a Daciei Inferior ⁸³. Cum însă aproape toate trupele Daciei Inferior țineau înainte de Moesia Inferior, nu este exclus ca această unitate să fi ținut de aceeași provincie, deși lipsește documentarea. Totodată, unitățile Daciei Inferior au fost localizate în sud-estul Daciei, în special pe cursul inferior al Oltului și pe Oltul transilvan, și deci tot printre aceste trupe trebuie căutată și unitatea cu ștampila CORSMB.

Castrul de la Stolniceni ținea de Dacia Inferior, și, în consecință, CORSMB cu ușurință se pretează la întregirea *co(ho)rs m(illiaria) B(rittonum)*, iar identitatea cu *coh. I Aug. Nerv. pac. Britt. mill* din diploma de la Palamarcia poate fi considerată ca un lucru cert. Dar cu aceasta se exclude în mod definitiv și identificarea cu *coh. I Aug. Nerv. . . . mill.* din Dacia Porolissensis, căci aceasta este de fapt *coh. II Aug. Nerv. pac. Britt. mill.*, cu castrul la Buciumi, în nord-vestul Transilvaniei, unde se cunosc și ștampilele COH II NV *coh(ors) II N(er)v(ia)* ⁸⁴. Nu de mult s-a aflat în

⁷⁷ D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 252, 273; idem, SCIV, XVI, 1965, p. 186. După J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 22, ar fi tot *coh. I Aur. Brittonum*. Și Cichorius, *RE*, IV, 262—263, identifică cohorta de la Stolniceni cu cea de la Bumbesti, dar o deosebește de cea din inscripția CIL, III, 13 704 = ILS, 9 009 de la Salonic; cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 108.

⁷⁸ După V. Christescu, *op. cit.*, p. 184, cohorta de pe ștampila de la Stolniceni ar fi identică nu numai cu cele două amintite mai sus, dar și cu cea care apare pe ștampila de la Orșova, CIL, III, 8 074, CH I BR mill.; cf. W. Wagner *op. cit.*, p. 106; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 26. Dar, după cum observă H. Nesselhauf, CIL, XVI, 54, ea este mai curînd de identificat cu *coh. I Brittonum mill.* din Moesia Superior.

⁷⁹ Mai nou C. S. Nicolaescu-Ploșor, în *Revista muze-*

lor, 1965, 3, încearcă să localizeze *colonia Malvesse* la Cioroiul Nou, pe baza unei inscripții unde apare . . . VENSIVM.

⁸⁰ D. Tudor, *op. cit.*, p. 251—252, castellum de formă patrată (fiecare latură între 50—60 m), probabil din timpul lui Hadrian.

⁸¹ CIL, III, 14 216, 27.

⁸² CIL, XVI, 57, în armata Daciei în anul 110; Fornî, *op. cit.*, p. 194—195, ar fi fost retrasă din Dacia în timpul lui Hadrian; cf. B. Gerov, *op. cit.*, p. 209—210.

⁸³ B. Gerov, *op. cit.*, p. 198, 206.

⁸⁴ I. I. Russu, SCIV, X, 1959, p. 311—316; D. Tudor, *op. cit.*, p. 277, o identifică în mod greșit cu cohorta omonimă din Dacia Porolissensis.

castrul de la Buciumi inscripția cu numele ei, *coh. II Nerv(ia) Britt(onum) milliaria Antoniniana* și tot în Dacia Porolissensis apare în patru diplome dintre anii 159 și 164⁸⁵. Este interesant însă că și în diploma Pannoniei Inferior, unde se găsea înainte această cohortă a Daciei Porolissensis, purta semnul pentru *milliaria* înainte de cuvântul *Brittonum*⁸⁶, cum este cazul pentru *coh. I* cu același nume de pe ștampila de la Stolniceni.

Tot în apropiere de Stolniceni (aici ar fi fost *Buridava* în epoca provinciei), în *castellum* de la Bîrsești, care s-a ridicat peste o așezare dacică (identificată cu *Buridava* preromană), distrusă de romani în vremea războaielor pentru cucerirea Daciei, s-a găsit ștampila... XB (tot cu imprimare retrogradă), pe care D. Tudor o citea [c(*ohors*) I] X B (*atavorum*)⁸⁷. În primul rînd, este greu de dovedit numai pe baza unui asemenea fragment că această unitate militară din Reția să fi staționat cîndva în Dacia Inferior, ceea ce ne face să presupunem că și ștampila de la Bîrsești ar putea mai curînd să fie citită tot [c(*ohors*)] (*milliaria*) B(*rittonum*), unde semnul X poate avea semnificația de *milliaria*.

În concluzie, cohorta de la Stolniceni este deosebită de celelalte cohorte de britoni din Dacia, amintite mai sus. Dacă litera F din inscripția *coh. I F. m. Bryttonum Malvensis* înseamnă *Flavia*, atunci nu mai încapă nici o îndoială că unitatea este cu totul alta decît cea de la Stolniceni sau cea de la Bumbești. Putem afirma deci că sub același număr de ordine figurează trei cohorte miliare de britoni în sudul Daciei:

- *coh. I Aug. Nerv. pac. Brittonum mill.* la Stolniceni,
- *coh. I F(lavia) m(illaria) Bryttonum* la Malva,
- *coh. I Aur. Brittonum mill. (Antoniniana)* la Bumbești.

Este evident că unitatea *coh. I Aug. Nerv. pac. Britt. mill.* nu putea staționa cu întregul ei efectiv numai în castrul (de fapt un *castellum*) de la Stolniceni. Pentru Dacia Inferior se cunosc acum cîteva cazuri cînd aceeași unitate este întîlnită în două sau chiar trei locuri.

Iezureni (raionul Tîrgu-Jiu). — D. Tudor, *Oltenia romană*², București, 1958, p. 420, nr. 286 (= idem, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 243, nr. 11; Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tîrgu-Jiu, 1904, p. 75). După lectura lui C. Cichorius se publică următoarea inscripție funerară: . . . | sept IMIVS DEC | COL DRV B VIXIT | ANNIS LXV CIO | DI SEPTIMIUS eT | PEREGRINVS P | OSVERVNT. După D. Tudor, « în mica așezare de la Iezureni-Gorj, unui fost decurion al coloniei Drobeta, Septimius, i s-a pus în secolul al III-lea e.n. o piatră de mormînt prin grija a trei sclavi de-ai săi: *Ciodi (?)*, *Septimius* și *Peregrinus* » (*Oltenia romană*, p. 129).

Zadarnic s-a încercat însă, pe baza criteriilor de onomastică, să se stabilească originea « sclavului » CIODI⁸⁸. Lipsa unui et între CIODI și *Septimius* arată că trebuie să se recurgă la o altă lectură.

Este pretutindeni cunoscută în epigrafia latină confuzia între L și I și același lucru trebuie să-l avem în vedere și aici; deci r. 3—5 se citesc CLODI SEPTIMIUS eT PEREGRINVS⁸⁹, fiind vorba nu de trei sclavi, ci de doi cetățeni romani: *Clodius Septimius* și *Clodius Peregrinus*, probabil fiii și moștenitorii defunctului decurion de la Drobeta. În cazul acesta, lectura trebuie corectată: [D(iis) M(anibus) Clodius

⁸⁵ I. I. Russu, *ibidem*.

⁸⁶ CIL, XVI, 61, din anul 114.

⁸⁷ D. Tudor, *Akten des IV. internationalen Kongr.*, p. 405—406; idem, *SCIV*, XVI, 1965, p. 184.

⁸⁸ D. Tudor, *Istoria slav.*, p. 77.

⁸⁹ Eroarea a fost observată și de S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, p. 42; cf. I. I. Russu, *CL*, VI, 1961, p. 448.

Sept]imius dec(urio) col(oniae) Drub(etae) vixit annis LXV Clodi Septimius [e]t Peregrinus posuerunt.

Un *decurio coloniae Drubetae* înmormîntat tocmai la Iezureni, destul de departe de localitatea indicată în inscripție, ne-ar îndreptăți să presupunem că teritoriul acestei *colonia* se întindea pînă în regiunea de sub Munții Gorjului.

CAPIDAVA. — Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 92—93 (= *idem*, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 503), fig. 7. Fragment dintr-un altar cu inscripție latină aflat în castrul de la *Capidava*. Inscripția a fost citită de Gr. Florescu în felul următor: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [ton(anti) et?] Iunoni re-[g(inae)] | et pro salute | im(peratoris) M. Aureli Veri et L. Veri | posuit Eftace | ntus Bitimas | Aproniano II et Paulo II | [co(n)s(ulibus)]*.

În urma reexaminării inscripției, acum în Muzeul regional din Constanța, r. 1—2 pot fi citite numai *IOM* (după care urmează un spațiu liber) și *IVNONI RE*, iar în r. 7, în loc de *BITIMAS*, necunoscut în onomastica tracică⁹⁰, este de fapt *BITI MAG*, scris cu *G* capital cursiv, ca și *B* din același rînd⁹¹. În inscripție mai afectează trăsăturile capitalei cursive și literele din r. 3 *E* și *T*; r. 6 *C* și *E*. Deci r. 7 trebuie citit *Biti mag(ister)*, și în felul acesta se exclude un nume tracic de felul lui *Bitimas*, care nici n-a fost dovedit în altă parte.

Întregirea inscripției este deci: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Iunoni re(ginae) | et pro salute | im(peratorum) M(arci) Aure | li Veri et L(ucii) Veri | posuit Eftace | ntus Biti(filius) mag(ister) | Aproniano II et Paulo II | [co(n)s(ulibus)]*.

Inscripția datează din anul 168, iar cognomele *Verus*, alături de numele lui *Marc Aureliu*, este o greșală de ordin grafic. *Eftacentus*⁹² *Biti*⁹³ era un *magister*, probabil, într-un *vicus* din apropierea *Capidavei*, poate *vicus Scenopesis*⁹⁴.

CAPIDAVA. — Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 85—86 (= *idem*, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 349), fig. 8. Fragment dintr-o inscripție latină aflată în castrul de la *Capidava* și copiată în felul următor: . . .

Fig. 8. — Fragment din inscripția onorifică a unui *procurator vectigalis Illyrici* de la *Capidava*.

⁹⁰ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 73, nu cunoaște decît acest singur antroponim, oferit de lectura lui Gr. Florescu.

⁹¹ Battelli, *op. cit.*, p. 59, 61.

⁹² Detschew, *Thrak. Sprachr.*, p. 197, nume personal tracic, răspîndit și cunoscut sub diferite variante; pentru etimologie la I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 67—68, și Detschew, *Характеристика на*

тракийския език, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 7, 27, 66, 87.

⁹³ Detschew, *Thrak. Sprachr.*, p. 66—68, cel mai răspîndit nume personal tracic; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 60.

⁹⁴ Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 88—89, inscripția lui *Ebrenus magistras vici Scenopesis*.

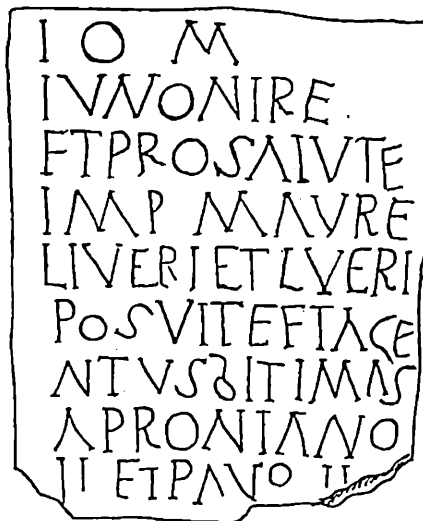

Fig. 7. — Altarul lui *Eftacentus Biti magister* de la *Capidava*.

GALIS... RICI... PR... ANIOI... În r. 3 se vede ligatura N+I, iar ultima literă poate fi I, M, N, R.

Gr. Florescu dădea următoarea lectură acestui fragment: [...*vecti*?] *galis* [...|*No*] *rici* *pr*[*oc (uratori?)*...] | ...*anio*..., cu observația că inscripția, probabil onorifică, a fost « ridicată de un funcționar inferior, din administrația financiară, superiorului său ».

Lectura [*vecti*?]*galis* [...*No*]*rici*, necunoscută, trebuie înlocuită cu [*vecti*]*galis* [*Illy*] *rici*, așa cum apare în alte inscripții din provinciile care aparțineau la *publicum portorii Illyrici*⁹⁵. Este a doua inscripție aflată la Capidava, după cea a lui *T. Iul. T. fil. Fab. Saturninus praef. vehicul (orum) ... cond (uctor) Illyrici utriusque et ripae Thracicae*⁹⁶, cu privire la portoriul Illyricului. Deși pînă în prezent nu se cunoaște la Capidava o inscripție care să dovedească existența unei *statio* a portoriului, totuși aceste două documente epigrafice par să indice în această localitate un asemenea birou vamal. Textul inscripției probabil că era un *cursus* al unui procurator, și deci persoana onorată, printre alte funcții procuratoriene, a avut-o și pe cea de [*proc (uratori) vecti*]*galis* [*Illy*]*rici*. Numele de *vectigalis Illyrici*, în loc de *publicum portorii Illyrici*, este cunoscut mai întîi în anul 182⁹⁷, cînd conducerea portoriului a fost încredințată procuratorilor de rang equestru în locul vechilor *conductores*⁹⁸. Inscripția datează deci începînd cu vremea împăratului Marc Aureliu⁹⁹.

NICOLAE GOSTAR

ÉTUDES ÉPIGRAPHIQUES II

RÉSUMÉ

Domnești (distr. de Bistrița, rég. de Cluj). — I. I. Russu, *SCS Cluj*, VII, 1956, pp. 7—13, fig. 1. Autel trouvé près d'Izvorul Sărat (Salzbrunnen). Selon l'auteur, la première ligne se complète plutôt *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et T(errae) M(atri)* que *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et I(unoni) M(inervae)* ou *i(nvicto) M(itthrae)*. Ici comme en Dalmatie, Terra Mater est une divinité protectrice des mineurs ou de ceux dont l'activité est liée à l'exploitation du sous-sol, tel *Atticus actor de Ael. Marus fl (amen) col (oniae), conduc (tor) pasc (ui) et salina (arum)*.

SALINAE (Ocna Mureșului). — C. Daicoviciu, *AISC*, I, 2, 1928—1932, p. 62. Sur l'autel découvert sur l'emplacement des salines, l'inscription ... ANAE ET /... RAE MAT-I/..., doit être lue [Di]anae et [Ter]rae Mat[r]i..., au lieu de [Libe]rae Mat[r]i.

APVLVM. — D. Radu, *Acta Musei Regionalis Apulensis. Etudes et Communications. Archéologie—Histoire—Ethnographie*, IV, 1961, pp. 99—100, fig. 2. Autel à Alba Iulia: IOM/ — SILIVS C. FIL / STELL CRISPI/NVS AQ 7 LEG/... ET STRATO/LIVO... etc. Dans les lignes 4—5, on a complété *aq(uilifer) leg(ionis) [XIII g(eminiae)] et strato(r)*. Selon l'auteur, la lecture correcte serait *Aq(uis...) (centurio) leg(ionis) [XIII g(eminiae)] et strato(r)*. Ainsi donc, C. Silius C. fil. Stell. Crispinus Aq(uis...), de la tribu Stellatina, est originaire de l'une des nombreuses

⁹⁵ Dobó, *op. cit.*, p. 152, 193 și inscripțiile de la p. 170—183.

⁹⁶H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire*, I, Paris, 1960, p. 435; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 89—90; N. Gostar, *SCIV*, II, 2, 1951, p. 173, nota 15; S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains à l'époque du Haut-Empire*, Brugge, 1949, p. 205; Dobó, *op. cit.*, p. 151, 155, 182,

192; H. Nesselhauf, *Epigraphica*, I, 1939, p. 331 și urm.; *Ann Ép*, 1934, 107; Gr. Florescu, *Dacia*, III—IV, 1927—1935, p. 505; cf. D. M. Pippidi, *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 553.

⁹⁷ *CIL*, III, 7 435 = 753 = ILS, 1856; Dobó, *op. cit.*, p. 182, nr. 94.

⁹⁸ Dobó, *op. cit.*, p. 151, 157, 191.

⁹⁹ Cf. N. Gostar, *op. cit.*, p. 166.

localités italiques connues sous le nom de *Aquae*. Il était également *centurio strator*, fonction autre que celle — de grade inférieur — de simple *strator*.

APVLVM. — Idem, *op. cit.*, pp. 111—112, fig. 3. Inscription funéraire en forme de colonne : DM / M. IVLIVS / VLP. VICTORINVS / SAR. MIZ / LIB.COS STIP/VIXIT AN XXII/... Les lignes 2—4 ont été lues M(arcus) Iulius Ulp(ius) Victorinus Sarmiz(egetusa). L'auteur estime que le nom du défunt est plutôt M(arcus) Iulius Ulp (ia tribu) Victorinus Sarmiz(egetusa), dans lequel Ulp (ia tribu) figure au lieu de Pap (iria tribu).

Inlăceni (distr. de Cristur, rég. de Mureş-Autonome Hongroise). — I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az ügyenevezett «Dak» ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, pp. 47—48, fig. 4. A proximité du castrum romain on a découvert l'inscription IOM/EROS/ZOTICI/SIC.VLS. Paulovics lit à la l. 4 le mot SIC(ilia). En réalité, la 3e lettre de cette ligne est G, et non C, écrite comme une capitale de l'écriture cursive, le mot devant par conséquent être complété sig (*illarius*), ou sig (*num*), avec la signification sig (*num Iovis*).

Olteni (distr. de Sfintul Gheorghe, région de Mureş-Autonome Hongroise). Z. Székely, *Materiale*, VIII, 1962, p. 338, fig. 5. Dans le castrum romain de Inlăceni, on a découvert quelques briques avec la marque C II II BE, pour laquelle Székely proposait les lectures suivantes : c(ohors) IIII B(rittonum) e(quitata), c(ohors) IIII Be(ssorum) ou c(ohors) IIII Be(tavorum). Mais de telles unités auxiliaires ne paraissent pas avoir jamais stationné en Dacie et sont d'ailleurs, jusqu'à ce jour, inconnues dans d'autres provinces. Il semble donc que la lecture doive être corrigée en c(o)h(ors) II Be(ssorum), unité connue dans la Dacie Inférieure, où se trouvait aussi le castrum d'Olteni.

Boroşneul Mare (distr. de Tîrgu-Secuiesc, rég. de Braşov). — Idem, SCIV, XIV, 1963, pp. 164—165, fig. 6/1. Brique avec la marque ALA.GAL, trouvée dans le castrum de Boroşneul Mare. Selon Székely, l'unité auxiliaire respective ne serait autre que ala Gallorum et Bosporanorum de Cristeşti, en Dacie Supérieure, attestée par les diplômes militaires de l'an 144 (CIL, XVI, 90) et de l'an 158 (CIL, XVI, 108). En réalité, il s'agit d'une unité appartenant bel et bien à l'armée de la Dacie Inférieure (où se trouvait le castrum de Boroşneul Mare), cette unité devant dans ce cas être identifiée à ala I Claudia Gallorum Capitoniana, mentionnée parmi les troupes de cette province dans le diplôme de l'an 140 (B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, pp. 202—203). Le nom de cette même unité se retrouve sur la marque AL.GAL, découverte à Reci, à proximité de Boroşneul Mare, ainsi que, probablement, sur la marque A CL, a (la) (I) Cl (audia) de Slăveni.

Berzovia (distr. d'Oraviţa, rég. du Banat). — J. Szilágyi, *A daciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Diss. Pann., ser. II, N° 21), Budapest, 1946, pp. 7, 58, pl. 289, fig. 6/3. Tuile avec la marque PCH, découverte dans le castrum de Berzovia (probablement l'antique *Berzobis*), complétée par Szilágyi «p(edites) c(ohortis) H(ispanorum) ?» ou «p(rima) c(ohors) H(ispanorum) ?». L'auteur propose, comme plus correcte, la lecture p(edites) C...H..., où la lettre C peut être complétée *campestres* ou *Germaniciani*, l'un et l'autre des *numeri* connus en Dacie.

Stolniceni (distr. de Rîmnicu Vilcea, rég. d'Argeş). — CIL, III, 14 216, 25, fig. 6/2. Tuile avec la marque CORSMB (rétrograde), découverte dans le camp de Stolniceni. L'auteur n'est pas d'accord avec les identifications proposées, avec la coh. I F (lavia) m (illiaria) Brittonum Malvensis (CIL, III, 13. 704 = ILS, 9 009), ou avec la coh. I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana (CIL, III, 14 485 a = ILS, 9 197). L'unité auxiliaire co(ho)rs m(illiaria) B(rittonum) de Stolniceni ne peut être identifiée qu'avec la coh. I Augusta Nervia pacensis Brittonum milliaria, attestée en Dacie Inférieure par le diplôme de l'an 140 (Gerov, *Klio*, 1959, pp. 198—206). Il se pourrait que la marque ... XB (rétrograde) de Bîrseşti, à proximité de Stolniceni, dût aussi être lue coh. (milliaria) B(rittonum), le signe X pouvant avoir la signification de *milliaria*.

Iezureni (distr. de Tîrgu Jiu, rég. d'Olténie). — D. Tudor, *Oltenia romană* ², Bucarest, 1958, p. 240, n° 286. Aux lignes 4—5 de l'inscription funéraire trouvée à Iezureni, au lieu de CIODI SEPTIMIUS eT PEREGRINVS, il faut lire CLODI SEPTIMIUS eT PEREGRINVS.

CAPIDAVA. Gr. Florescu, *Capidava, Monografie arheologică*, Bucarest, 1958, pp. 92—93, fig. 7. Le nom de celui qui a dédié un autel à IOM et à İVNONİ Reginae, n'est pas EFTACENTVS

BITIMAS, mais *EFTACENTVS BITI MAG (ister)*, dans lequel la lettre G, tout comme la lettre B de la même ligne, présente la graphie d'une capitale cursive.

CAPIDAVA. — Idem, *op. cit.*, pp. 85—86, fig. 8. Les deux premières lignes... GALIS . . . / . . . RICI d'une inscription fragmentaire peuvent être complétée, plutôt que [vecti?]galis . . . [No]rici, comme suit: [vecti]galis [Illy]rici.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Autel d'*Atticus actor* de Domnești.
- Fig. 2. — Autel de *C. Silius Crispinus* d'Apulum.
- Fig. 3. — Inscription funéraire de *M. Iul. Victorinus* d'Apulum.
- Fig. 4. — Autel d'*Eros*, fils de *Zoticus* d'Inlăceni.
- Fig. 5. — Marque de l'unité auxiliaire *cohors II Flavia Bessorum* d'Olteni.
- Fig. 6/1. — Marque de l'unité auxiliaire *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* de Boroșneul Mare.
- Fig. 6/2. — Marque de l'unité auxiliaire *cohors I Augusta Nervia pacensis Brittonum milliaria* de Stolceni.
- Fig. 6/3. — Marque de l'unité auxiliaire de *pedites C...H...* de Berzovia.
- Fig. 7. — Autel d'*Eftacentus Biti magister* de Capidava.
- Fig. 8. — Fragment de l'inscription honorifique d'un *procurator vectigalis Illyrici* de Capidava.